

МОРАЛЬ ЯК КАТЕГОРІЯ ФІЛОСОФСЬКОГО ПОСТМОДЕРНІЗМУ

В статті зроблено спробу проаналізувати мораль як філософську категорію в історичному аспекті та виявити значення моральності на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

В сучасних умовах, коли динамічна і іноді непередбачена соціально-політична обстановка в країні значно ускладнила виховний процес, коли підрастаюче покоління, ввібравши в себе всі недоліки суспільства в його переломний період, стає все більше таким же непередбаченим, проблеми моральності, моральної культури виходять на одне з перших місць. Чим викликаний інтерес широкої громадськості до проблем моральності? На нашу думку, принципово важливим є чималий дефіцит цієї якості у громадян українського суспільства.

Вдумаймося у ті трагічні події, які були нещодавно, та й нині дають знати про себе: аварія у Чорнобилі, часті прояви соціально-економічних непорозумінь, недостатньо продумані шляхи нормалізації політичного та психологічного клімату тощо. А про що свідчать факти зростання злочинності? А сімейні справи? Численні факти розлучень, велика кількість абортів... Прочерки у свідоцтвах про народження в графі "батько"... Скільки дідусів та бабусь у будинках для людей похилого віку при здорових та добре забезпечених дітях та внуках? Величезний дефіцит моральності і у наших повсякденних міжособистісних стосунках на вулиці, у транспортних засобах, в установах та організаціях, на підприємствах тощо. Взагалі, питання поваги один до одного, милосердя є одним з найпроблемніших.

Дехто скаже: при чому тут моральність, адже згадані та інші подібні явища - наслідок прояву певних подій. Ми цього не заперечуємо, та запитуємо: чи мали б місце ці події, явища, коли б відповідні особи були високоморальними? Гадаємо, що ні. Почуття обов'язку, відповідальності, милосердя, совісті стали б могутньою стіною на шляху до дій, які ведуть до зла, трагедії.

Останнім часом представники всіх верств нашого суспільства активно заговорили про моральність. Цій проблемі чимало уваги приділяється не лише вченими-суспільствознавцями, письменниками, працівниками культури, практиками різних галузей діяльності. Успішне розв'язання завдань формування моральності на сучасному етапі розвитку освіти в Україні великою мірою залежить від глибоко продуманого, творчого використання педагогічної спадщини минулого. Морально-духовні надбання український народ формував ретельно, дбайливо, протягом тисячоліть. З найдрібніших деталей, які шліфувалися реаліями життя впродовж тривалого історичного періоду, формувались основи національного морально-духовного багатства. Питання моральності займають помітне місце в теоретичній спадщині мислителів давнини. Так, один з родоначальників давньокитайської філософії Кун Фуцзи /Конфуцій/ (551-479 до н. е.) вченню про моральність приділяв надзвичайно велику увагу. У центрі його роздумів про це явище - поняття "взаємність", "золота середина", "людинолюбство", які у сукупності складають "вірний шлях" /дао/. "Люди, що йдуть цим шляхом, житимуть щасливо", - говорить китайський філософ. Основна ідея вчення Конфуція - не роби іншим того, чого не бажаєш собі [13: 33-34].

В Індії у XIII-VII ст. до н. е. анонімно створюються дофілософські твори Упанішади /ирани - sad - сидіти біля, тобто сидіти біля ніг вчителя/. У цих творах пропагується чесність, правдивість, ненасилля, співчуття до ближнього та інші позитивні моральні норми [13: 69].

З античних авторів, насамперед, слід назвати Гесіода, його "Труди і дні". Гесіод висловлює думку: людина тим і відрізняється від тварин, що знає, що таке добро і зло. Він закликає дотримуватись у житті міри: "Міри у всьому дотримуйся". Відомо, що ідея міри, норми згодом (та й сьогодні) зайняла одне з помітних місць в етиці та психології [13: 79].

Чимало міркувань з питань моральності висловив філософ Демокріт (близько 530-470рр. до н.е.). Мету виховання він вбачав у досягненні добродійності, а його основу - у здатності до сорому. Щастя, за Демокритом, не в багатстві, а у правдивості, правді. "Не тілесні сили і гроші, - говорить він, - роблять людей щасливими, а правдивість і багатостороння мудрість" [3: 209].

Цінні думки стосовно моралі були сформульовані давньогрецьким філософом Сократом (469-399рр. до н.е.). Вищим проявом моральності філософ вважав добродійність, сутність якої він бачив у знаннях. Звідси Сократ робив висновок, що достатньо людині оволодіти поняттями про добродійність та благо, і вона стане моральною, оскільки "зло здійснюється через незнання".

Помітне місце у розробці питань моральності займає давньогрецький філософ Платон (427-347рр. до н.е.). Великої уваги заслуговують його діалоги "Хармід" (про розсудливість), "Єфтифрон" (про благочестя), "Протагор" (про добродійність), "Георгій" (боротьба з софістикою, питання про добродійність). Основна ідея цих творів - ідея блага, яке задовольняє всі вимоги високої добродійності. Особливості моральної свідомості використані Платоном для теологізації всього навколишнього світу. "Етичне, - стверджує він, - властиве всій природі і всьому психічному" [13: 48].

Чимала заслуга у розробці проблеми моральності належить великому давньогрецькому філософу Арістотелю (384-322рр. до н.е.). До нас дійшли такі його твори: "Нікомахова етика", "Євдимова етика", "Велика етика", "Політика", "Про душу" та ін. Слід зазначити непохитну віру Арістотеля у можливість людини в моральному становленні. Він обстоював ідею, згідно з якою "у нашій владі бути моральним або порочним", "добродійність не дається нам від природи". Моральність - це надбання душі. У досягненні добродійності важливе місце він відводив знанням, навчанню прекрасного: "...У вихованні першу роль має відігравати прекрасне, а не

дико-тваринне" [13:38]. Знання, як справедливо зазначає Арістотель, ще не гарантують добра, як це стверджував Сократ.

З давньоримських філософів проблеми моральності розв'язували Тіт Лукрецій Кар (близько 99-55 до н.е.), Луцій Анней Сенека, Плотін та ін.

Мораль, моральність, совість привертала до себе увагу і діячів та широку громадськість Середньовіччя. Оригінальною пам'яткою XII століття є "Повчання князя Володимира Мономаха своїм дітям". У "Повчанні" вміщено такі поради: любити батьківщину; бути працелюбним; бути гуманним; бути чуйним до людей та ін [13: 57].

Видатний французький мислитель Мішель Монтень (1533-1592) закликав: "... Нехай совість і добродійність учня знаходять відображення в його мовленні і не знають іншого керівника, окрім розуму" [13: 71].

Помітно активізувалась філософська думка в галузі моральності у період переходу від феодалізму до капіталізму та буржуазних революцій. Саме у цей період розгортається діяльність англійського філософа Джона Локка, французьких мислителів Жан-Жака Руссо, Клода-Адріана Гельвеція, Дені Дідро, швейцарського педагога Генріха Песталоцці, українського мислителя Г. С. Сковороди, російських діячів М. В. Ломоносова, М. І. Радищева та ін [5;1].

Провідним началом світобачення Г.С.Сковороди була любов до людини, народна мрія про щастя, про "сродну працю" як умову досягнення вищого морального ідеалу. Як великий гуманіст, він відстоював права людини на земне щастя й справжнє добро. Його педагогічні погляди ґрунтувалися на здоровому оптимізмі, пошуках шляхів до людського щастя, морально-духовного удосконалення людини і суспільства в цілому. [10:112–129].

Видатний філософ другої половини XVIII і початку XIX ст. Іммануїл Кант одне з найважливіших завдань виховання вбачав у формуванні моральної сфери особистості. "Слід, - говорив він, - звернути увагу на виховання моральності. Людина повинна не тільки бути придатною для всякого роду цілей, а й виробити такий спосіб мислення, щоб обирати виключно добрі цілі. Добрі цілі є такі, які за необхідністю схвалюються усіма і можуть бути в один і той самий час цілями кожного". [7: 454]. Кант писав: "*Насправді, як можна зробити людей щасливими, не роблячи їх моральними і мудрими*". [7: 454].

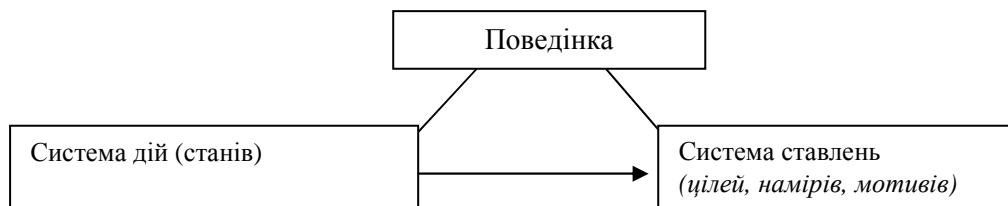
У теоретичній спадщині видатного представника німецької класичної філософії Г. В. Гегеля помітне місце займають і питання моральності. Зокрема, в його роботі "Система моральності" є ряд цікавих думок як із загальних аспектів цієї проблеми, так і з одного з найважливіших компонентів моральності – совісті [1: 34].

Прогресивні погляди на морально-духовне становлення особистості знайшли своє відображення у працях видатних гуманістів минулого і теперішнього століть В. І. Вернадського, В. В. Рудика, І. Швейцера, Ж. П. Сартра, А. Печчі, А. Ейнштейна, М. О. Бердяєва.

Зауважимо, що проблема моральності привернула до себе увагу цілого ряду радянських авторів - таких, як П. П. Блонський, Л. І. Божович, М. І. Болдирев, Л. С. Виготський, Д. І. Водзінський, М. К. Гончаров, Л. Ю. Гордін, Б. П. Єсіпов, Г. Є. Залеський, І. М. Краснобаєв, І. А. Каїров, Ф. Ф. Корольов, Є. С. Козлов, О. П. Кондратюк, Є. К. Матлін, І. С. Мар'єнко, Л. С. Сапожнікова, І. Ф. Харламов та ін.

Як бачимо, проблема моралі людини привертала увагу багатьох відомих мислителів на різних етапах становлення науки. Мораль - це форма суспільної свідомості, що являє собою сукупність принципів, вимог, норм і правил, які регулюють поведінку людини в усіх сферах її суспільного життя. В моралі відбиваються цінності, що склалися в суспільстві, в нормах поведінки людей, які закріплені в поняттях добра, честі, совісті, справедливості тощо. Усі ці поняття мають оцінний і регулюючий характер [8:25]. Мораль вступає в свої права тоді, коли виникає потреба оцінювати поведінку людини з позицій добра або зла, справедливості чи несправедливості, відповідальності чи безвідповідальності. Мораль - це певна вимога, веління, що його висуває перед людиною суспільна думка або голос власного сумління; там, де такі вимоги відсутні, де від людини нічого не вимагається, - немає й підстав говорити про мораль.

Про моральність людини судять за її поведінкою, але поведінка – поняття досить широке і охоплює майже всі сторони людського життя. Тому для розкриття його моральної сутності необхідно виділити якусь найменшу одиницю, яка б зберігала властивості цілого. Такою найменшою одиницею поведінки, на наш погляд, є вчинок. Із вчинків складається поведінка. Поведінка – це сукупність вчинків, які характеризують загальне моральне обличчя людини, її ставлення до суспільства, інших людей і до самого себе. Графічно структуру поведінки можна подати так:



Формування моральної свідомості індивіда є однією з головних проблем моралі. Воно відбувається значною мірою у процесі етичної освіти і призначено озброїти знанням моральних норм і правил культурної поведінки. Формування моральної свідомості та поведінки підлітків – єдиний, нерозривний процес. Моральні дії, навички, поведінка реалізуються в стандартних, нестандартних та екстремальних ситуаціях. Нестандартні й екстремальні називають ситуаціями морального вибору. В таких випадках на основі наявних знань необхідно прийняти правильне рішення [11].

Моральність - один із основних способів нормативної регуляції дій людини в суспільстві.

Відомим американським психологом Лоуренсом Колбергом (1927-1987) розроблено еволюційну теорію розвитку моральних суджень особистості. Розвиваючи висунуту Ж. Піаже і підтриману Л. С. Виготським ідею, що розвиток моральної свідомості дитини проходить паралельно його розумовому розвитку, Колберг виділяє в ньому декілька фаз. Ця теорія вважається сьогодні однією з основних у сфері морального розвитку особистості.

Аналізуючи проблеми відношення молоді до суспільства, його історії, культурної спадщини, можна стверджувати: за останні 8-10 років молодь стала недооцінювати духовно-моральні цінності. Різко визначилась тенденція до бездуховності, втрати моральних критеріїв суспільної поведінки, зниження фізичного здоров'я молоді. Щоб виявити життєву позицію учнів, була проведена гра "На безлюдному острові":

У корабельній аварії вижила тільки ваша група. Морські хвилі прибили вас до берега безлюдного острова. На острові досить їжі, щоб вижити, якщо працювати разом над вирощенням і збиранням врожаю; погода тепла, отже, не треба особливо думати про дах над головою. Проте, вірогідність того, що вас знайдуть дуже мала. Для того, щоб вижити, треба дотримуватись певних "норм поведінки".

Учні самостійно формують групи по 3-5 чоловік (у кожній групі має бути непарна кількість учнів). Завдання: визначити норми поведінки на острові допоможе простий універсальний принцип (для прикладу кілька записати на дошці, зокрема: все найкраще для більшості; правий той, хто сильніший; живи сам і давай жити іншим; все залежить від ситуації). За визначений час потрібно обрати принцип побудови суспільства на острові й придумати не менше трьох практичних правил або норм поведінки, які за суттю відповідали б обраному моральному рішення. Гра виявила суттєві недоліки у моральному вихованні школярів. Діти не достатньо вникають у суть моральних принципів, виявляють інертність при вирішенні завдань морального характеру, власні потреби ставлять вище колективних (біля 60%). Принципи, які були застосовані в грі, наочно показали дітям три типи відношень між людьми, які лежать в основі будь-якої системи: 1. Як мені треба ставитись до самого себе? 2. Як нам треба ставитись один до одного? 3. Якою повинна бути загальна мета і як вона впливає на кожного зокрема, і на суспільство в цілому?

Першому типу відношень віддали перевагу 58 % учнів, 18% - другому типу, 14% - третьому, а 10% - виявили абсолютну інертність.

Розв'язання цього завдання вимагало певних моральних знань та здібностей, яких у дітей на даному етапі було недостатньо. Для того, щоб визначити, що ж учні цінують найбільше, ми запропонували вирішити такі завдання морального змісту: 1. Йде контрольна робота. Ти виконав роботу правильно. Твій друг не знає матеріалу і просить тебе дати йому переписати роботу. Що ти зробиш? 3. Група товаришів /весь клас/ умовилась зірвати урок. Що будеш робити ти? 4. Під час перерви один із твоїх товаришів розбив вікно. Ти випадково бачив це. Товариш не хоче зізнатися. Чи назвеш ти вчителю його ім'я? 7. Прогулюючись ви знайшли сумку з великою сумою грошей. Що ви зробили б? 8. Ваш друг виявився причетний до місцевої злочинної організації і просить вас переховати якийсь нелегальний товар. Що ви йому відповісте?

Результати дослідження висвітлено в таблиці 1.

Отже, проведене дослідження показує недостатній рівень засвоєння моральних понять та норм у підлітків. А життєва практика доводить, що відсутність можливості подальшого розвитку, зокрема морального, неминуче призводить до деградації, до повернення на нижчі, егоїстичні рівні свідомості. Безумовно, кризові явища у суспільстві співвідносяться з рівнем свідомості громадян, з їх ментальністю. Але ж нове покоління, з яким в усі часи пов'язуються сподівання на поліпшення суспільного життя, повинне вирізнятися інтелігентністю, високим рівнем свідомості. Людина повинна піднятися на вершину моральної добрести, що й визначатиме відповідний процент нашого добробуту в недалекому майбутньому.

Таблиця 1.

МОТИВИ	КІЛЬКІСТЬ УЧНІВ В %
Страх покарання	8,2
Сподівання на винагороду	58
Схвалення інших	6,8
Повага до закону	13,4
Потреба діяти розумно і шукати компромісу	9,5
Почуття самоповаги і дотримання власного морального кодексу	4,1

Людина здатна досягти чогось путнього тільки тоді, коли вона має мужність бути собою, приймати свій жереб, свою історичну й особисту відповідальність. Саме цьому, власне, і вчить справжня моральність, і саме ці її уроки набувають у наш час особливого значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гегель Г. В. Феноменология духа // Собрание сочинений. В 14 т. – М.: Соцгиз, 1959. – Т. 4.
2. Давидов В. В. Виховання молоді в нових соціально-економічних умовах // Сучасна педагогіка. – 1991. - №7.
3. Демокрит в его фрагментах и свидетельствах древности / Под ред. и с ком. Г. К. Бамбея. – М.: ОГИЗ, 1935.
4. Державна національна програма "Освіта" // Україна 21-го ст./К.:Райдуга. - 1994.
5. Дробницкий О. Г. Проблемы нравственности. – М., 1977

6. Кабалеvский Д. Б. Воспитание ума и сердца. – М., 1989.
7. Кант И. О. О педагогике // Тракаты и письма. – М., 1980.
8. Малахов В. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1996.
9. Пауер Ф. К. , Хиггинс Э. , Колберг Л. Подход Лоуренса Колберга к нравственному воспитанию // Психологический журнал. – 1992. - №3. – С. 175 – 182.
10. Сковорода Г. Твори в 2 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961.
11. Фрейд З. Психология бессознательного. – М., 1989.
12. Хиггинс Э. Шесть ступеней Лоуренса Колберга // Народное образование. – 1993. - №1.
13. Чанищев А. Н. Курс лекций по древней философии. – М., 1981.

Матеріал надійшов до редакції 22.09.03 р.

Маевская Л. Л. Нравственность как категория философского постмодернизма.

В статье сделано усилие проанализировать нравственность как философскую категорию в историческом аспекте и выявить значение нравственности на современном этапе развития украинского общества.

Maevska L.L. The morals in the philosophy of the postmodernism.

An attempt is made at the analysis of the morals as philosophical category in the historical aspect, as well as at the clearing up of the meaning of the morals at the modern stage of development of the Ukrainian society.